

altında kelimenin harflerinin sahih ve illetli olmasına göre daha küçük ayrımlara tâbi tutulmuştur. Her bir gruptaki fiiller son harf esasına göre sıralanmıştır. Fiiller kısmında da tıpkı isimlerde olduğu gibi önce parantez içinde Arapça fiil mâzî sigası ile verilir, sonra bunun Farsça karşılığı yer alır, parantez dışında da Türkçe tercümesi yapılır. Pek çok fiilin masdar şekli de kaydedilmiş ve birçoğunun Türkçe karşılıkları verilmiştir.

Çeşitli konulara ait binlerce kelimeyi ihtiva eden *Aksa'l-ereb*, XVIII. yüzyıl Osmanlı Türkçesi'nin kelime hazinesini güvenilir bir kaynak halinde ve Arapça, Farsça karşılıklarıyla birlikte göstermesi bakımından son derece önemli bir eserdir.

İki cilt halinde basılan (İstanbul 1313) ve pek çok yazması bulunan *Aksa'l-ereb*'in en önemli nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Esad Efendi, nr. 3180, 3181; Hekimoğlu, nr. 903, 904, 905 [h. 1117]; Damad İbrâhim, nr. 115 [h. 1121]; Hacı Beşir Ağa, nr. 624 [h. 1139]; Hâlet Efendi, nr. 561, 561 m.; Lala İsmâil, nr. 649 [h. 1147]; Yahyâ Tevfik, nr. 1713/413 [h. 1164]).

BİBLİYOGRAFYA :

Zemahşerî, *Aksa'l-ereb* (trc. İshak Hocası Ahmed Efendi), İstanbul 1313, I-II; *Osmanlı Müellifleri*, I, 232; Nuri Yüce, *Mukaddimetü'l-edeb* [Zemahşerî], Hvarizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası, Ankara 1988, s. 12.

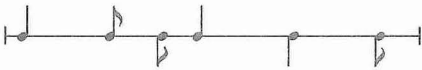

NURİ YÜCE

AKSAK

Türk mûsikisi usullerinden.

Dokuz zamanlı ve altı vuruşlu, sekizlik birimle yazılan bir küçük usuldür. Şematik gösterilişi şöyledir:

Aksak usulüne bu isim, çift zamanlı olmayışı ve 2+1 şeklinde bitişi dolayısıyla verilmiştir. Daha çok aruzun hezec bahrinde yazılmış güftelerin bestelenmesinde kullanılmıştır. Ayrıca remel bahrinde ve hece vezniyle yazılmış bazı güftelerin de bu usulle ölçülerek bestelendiği görülmektedir. Şarkı, türkü, oyun havası ve ilâhi gibi küçük formdaki eserlerde sıkça kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ezgi, *Türk Musikisi*, II, 38-42; H. Sadettin Arel, *Türk Musikisi Nazariyatı Dersleri*, İstanbul 1968, s. 38; M. Ekrem Karadeniz, *Türk Müsikisinin Nazariye ve Esasları*, Ankara 1983, s. 42, 213-214; Rauf Yekta, "La Musique Turque", *EMDC*, V, 3038.

CİNUÇEN TANRIKORUR

AKSAK SEMÂİ

Türk mûsikisi usullerinden.

On zamanlı ve altı vuruşlu, sekizlik birimle yazılan bir küçük usuldür. Şematik gösterilişi şöyledir:

Daha çok aruzun hezec, nâdiren remel bahrinden seçilmiş güftelerin bestelenmesinde kullanılan bu usulün özelliği, vezin gereği ikinci vuruşta mutlaka hece bulunmasıdır. Bu yüzden bu usulle bestelenen eserler genellikle ilk vuruşlarda sus veya âh sözü ile başlar. Çoğunlukla ağır semâilerde, saz semâilerinin ilk üç hanesinde, nâdir olarak da şarkılarda kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ezgi, *Türk Musikisi*, II, 14-15, 18; H. Sadettin Arel, *Türk Musikisi Nazariyatı Dersleri*, İstanbul 1968, s. 40; M. Ekrem Karadeniz, *Türk Müsikisinin Nazariye ve Esasları*, Ankara 1983, s. 39; Rauf Yekta, "La Musique Turque", *EMDC*, V, 3042.

CİNUÇEN TANRIKORUR

AKSÂMÜ'İ-KUR'ÂN

(اقسام القرآن)

Kur'ân-ı Kerîm'deki yeminler ve bu yeminlerden bahseden ilim.

Aksâm, "yemin" anlamındaki kasemin çoğuludur. İslâm öncesi Arap toplumunda yemin çok yaygındı. Kur'ân-ı Kerîm Arap diliyle nâzil olduğu için Araplar'ın bu âdetini muhafaza etmiş, çeşitli edatlarla (hurûf-ül-kasem) yapılan yeminler ve ifadeyi güçlendiren değişik edebî sanatlar kullanarak ilâhî hakikatleri tekit ve teyit etmiştir. Bazan da yeminle, kendisi için yemin edilen şeyin kıymet ve önemine işaret edilmiş, ayrıca dinleyenlerin o şeye karşı dikkatlerinin çekilmesi de hedef alınmıştır.

Yemini Allah'a izâfe etmenin uygun olmayacağını ileri sürenler vardır. Bunlara göre, gerçeği söylediğinden şüphe

edilen kimse yemin eder ki Allah bundan münezzehtir. Çünkü Kur'an'ın muhatabı, inananı ve inanmayanı ile insandır. Mümin yemine ihtiyaç duymaksızın Allah'ın haber verdiği her şeyin doğruluğunu tereddütsüz kabul eder. Kâfir ise, ifadeler yeminle pekiştirilsin veya pekiştirilmesin, zaten Kur'an'a inanmamaktadır. Ancak Kur'an-ı Kerîm'de birçok yemin ifadesinin yer aldığı bir gerçektir. Nitekim sekiz yerde (Zehebî ve Süyûtî'ye göre yedi yerde) Allah kendi zâtına (bk. en-Nisâ 4/65; Yûnus 10/53; el-Hicr 15/92; Meryem 19/68; Sebe' 34/3; ez-Zâriyât 51/23; et-Tegâbün 64/7; el-Meâric 70/40), ayrıca peygamberlere, Kur'an'a, meleklerle, kıyamet gününe, kâinata ve kâinattaki bazı olay ve varlıklara yemin etmiştir.

Allah'tan başkası adına yemin etmek yasaklandığı halde (bk. Müslim, "Eymân", I-4) Allah'ın mahlûkatına yemin etmesi şöyle açıklanmaktadır: Bu bir bakıma Allah'ın kendi adına yemin etmesidir. Zira yaratılmış her şey O'nun zâtına delâlet eder. Bazı âlimler de yemin edilen şeylerin başında "rab" kelimesinin mahzûf bulunduğunu, meselâ "semaya andolsun" ifadesinden maksadın "semanın rabbine andolsun" demek olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Kur'an-ı Kerîm'deki yeminlerle ilgili olarak üzerinde durulan bir başka husus da yemin fiilinin başına bazan lâ nefîy edatının getirilmiş olmasıdır. Bu yemin şekli eski Arap toplumunda da mevcuttu. Burada lâ, "iş sizin söylediğiniz gibi değil, yemin ederim; hayır, kâfirlerin söyledikleri sözün bir değeri yoktur, yemin ederim" gibi mânalar ifade etmektedir. Bunun yanında bazı müfessirler yemin fiilinin başındaki bu edatın zâit olduğunu (herhangi bir mânası bulunmadığını) ileri sürmüşlerdir.

İslâm öncesi Arap toplumunun içtimâî hayatında önemli rolü olan yemini Kur'an-ı Kerîm'in muhafaza etmesi ve âyetlerin bu yolla lafız ve mâna açısından takviye edilmesi, yeminin önemini açıkça ortaya koymaktadır. İster kendi zâtına ister mahlûkatına olsun Allah'ın Kur'an'da yemin ettiği, gerçek olduğuna yeminle tekit ve teyitte bulunduğu hususlar tevhid, Kur'an, Hz. Peygamber, âhiret, ceza ve mükâfat gibi İslâm inancının temel unsurları ile ilâhî tebliğin muhatabı olan insan ve onun maddî ve mânevî birtakım özellikleridir (daha geniş bilgi için bk. İSTİHLÂF, TAHLİF, YEMİN).

Aksâmü'l-Kur'an konusunda telif edilen en önemli eser, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) *et-Tibyan fi aksâmi'l-Kur'an* adlı kitabıdır. Eser Muhammed Hâmid el-Fakkî (Kahire 1352/1933) ve Tâhâ Yûsuf Şâhin (Kahire 1388/1968; Beyrut 1402/1982) tarafından neşredilmiştir. Abdülhamîd el-Ferâhî'nin de *İm'ân fi aksâmi'l-Kur'an* adlı bir eseri vardır (Hindistan 1329; Kahire 1349).

BİBLİYOGRAFYA :

Müslim, "Eymân", 1-4; Fahreddin er-Râzî, *Tefsîr*, XXX, 187; İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tibyan fi aksâmi'l-Kur'an* (nşr. Tâhâ Yûsuf Şâhin), Kahire 1388/1968 — Beyrut 1402/1982; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 20; Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 40-46; Süyûtî, *el-İtkân*, IV, 46-51; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 540-541; *Keşfü'z-zunûn*, I, 137; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, Ankara 1976, s. 169; M. Ali es-Sâbüni, *Tefsîru âyâtî'l-aḥkâm*, Dimaşk 1400/1980, II, 508; Johs. Pedersen, "Kasem", *İA*, VI, 374-378.

CELAL KIRCA

AKSARAY

İç Anadolu bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

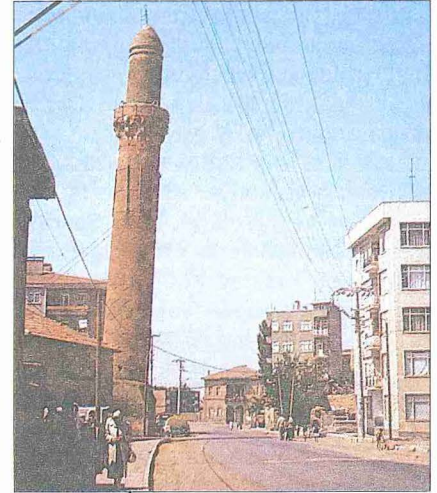
Melendiz dağlarından inerek Tuz gölünün güneyindeki bataklık alanda kaybolan Melendiz çayının ovaya çıktığı yerde kurulmuştur. Antik devirde Garsaura adıyla tanınan şehrin milâttan önce III. binyıla ait önemli Hitit merkezlerinden Kursaura ile aynı yer olduğu kabul edilmektedir. Son Kapadokya Kralı Archelaos (ö. 17) tarafından yeniden kurulduktan sonra Archelais olarak anılmaya başlandı. Anadolu Selçuklu Devleti idaresine girdikten sonra ise Sultan II. İzzeddin Kılıcarşan'ın (1155-1192) yaptırdığı saraya nisbetle Aksaray adını aldı; bu isim Bizans kaynaklarında Tâxara (Tö 'Ak Sarâ) şeklinde geçmektedir. Bu sultanın askerî üs ve içtimâî müesseseler kur-

duğu bir yer olduğu için Dârüzzafer, Dârülcihâd ve Dârürribât adlarıyla da anılmıştır.

Anadolu Selçukluları devrinde bir kültür merkezi olan Konya ve Kayseri şehirlerinin birbirine bağlandığı ana yol üzerinde bulunan Aksaray, II. İzzeddin Kılıcarşan'ın yaptırdığı dinî, ticarî ve sosyal tesislerle âdeta yeniden kuruldu. Anadolu Selçukluları'nın dağılmaya başlamasıyla Karamanoğulları'nın hâkimiyetine girdi. Bu dönemde Karamanoğulları ile Osmanlılar ve Kadı Burhâneddin arasındaki siyasî mücadelelerden oldukça etkilendi. Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı topraklarına katıldı (1397). Yıldırım Bayezid'in 1402'de Ankara Savaşı'nda Timur'a mağlûp olmasından sonra tekrar Karamanoğulları hâkimiyetine geçen şehir, Fâtih Sultan Mehmed'in 1468'de bu beyliğe son vermesinden sonra kesin olarak Osmanlı Devleti idaresine girdi. Fâtih, şehirde yaşayanların büyük bir kısmını İstanbul'a yerleştirdi ve İstanbul'da bir semte bu adı verdi.

Şehir, Osmanlı döneminde yapılan 1501 tarihli tahrir'e göre 5000-5500 civarında Türk nüfusa sahipti (BA, TD, nr. 40, s. 787-806). Şehrin nüfusu 1525'te yine 5000 dolayında iken (BA, TD, nr. 387, s. 124-125) 1584'te 9500'e çıkmıştır (TK, TD, nr. 131, vr. 2^b-13^b). XVII ve XVIII. yüzyıllarda muhtemelen bu durumunu koruyan Aksaray, XIX. yüzyılda önemini büyük ölçüde kaybetmiştir. Nitekim 1837'de nüfusu 3000-3500 kadardı ve XIX. yüzyıl sonlarında ancak 4000-5000'e yükselebilmştir.

XVI. yüzyıla ait tahrirlerde yer alan şahısların nisbelerinden, daha çok yakın çevredeki merkezlerin ve aşiretlerin iskânına sahne olduğu anlaşılan Aksaray'ın 1501'de otuz altı, 1525'te otuz yedi, 1584'te kırk bir, XVII. yüzyılda ise otuz iki mahallesi vardı (bk. Evliya Çele-

Aksaray'da XIII. yüzyılda üzeri çinilerle kaplanarak inşa edilen Eğri Minare (Emrullah Güney Arşivi)

bi, III, 192-195). Mahalle adlarından, şehirdeki yerleşmenin önceleri kale içinde iken nüfusun artması sonucu zamanla kale dışına doğru yayıldığı anlaşılmaktadır. 1501'de şehrin mahalleleri arasında yer alan Teşviş, Hacı Celâl ve Hacı Rûkneddin'in sakinleri arasında mahalle kurucularının veya bunların çocuklarının yer alması, buraların söz konusu tarihte veya bu tarihten önce yaşayan nesiller tarafından kurulduğunu göstermektedir.

Şehrin iktisadî ve ticarî faaliyetinde bilhassa dokumacılık önemli bir yere sahipti. 1331'de Aksaray'a gelen ünlü seyyah İbn Battûta, koyun yününden imal edilen ve hiçbir yerde benzeri olmayan halıların Şam, Mısır, Irak, Hint, Çin ve diğer Türk illerine kadar gönderildiğini belirtmektedir. Halıcılığa bağlı olan kökboya da bol miktarda üretilmekteydi. XIX. yüzyılda güherçilenin yanında şehrin en önemli ticarî ürününü kökboya teşkil ediyordu. Şehirdeki ticarî ve sınaî hayatın gelişmesinde bilhassa vakıflar büyük rol oynamıştır. Aksaray'da Karamanoğlu İbrâhim Bey'in Konya'daki imaretinin vakfına ait kervansaray, değirmen, hamam ve pek çok dükkânın olması, daha Osmanlı idaresine girmeden önce ticarî ve iktisadî canlılığa sahip olduğunu göstermektedir. XVI. yüzyıl başlarında şehirde bir boyahane, bir bozahane, bir bezirhane ve en az doksan beş dükkân mevcuttu (BA, TD, nr. 387, s. 139). Ayrıca şehirde ve civarında ekonomik faaliyetlerin ağırlığını ziraî mahsuller, meyvecilik ve hayvancılık teşkil etmekteydi.

Aksaray'da Melendiz çayı kenarında evler (Emrullah Güney Arşivi)